



Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Zbornik radova u čast akademika Cvjetka Rihtmana

Čović, Borivoj

1986

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/items/941766b8-b5a5-4f80-8021-a2f91bc74ae0>

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/>

YU ISBN 86-7123-006-6

AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE

POSEBNA IZDANJA

KNJIGA LXXVII

ODJELJENJE DRUŠTVENIH NAUKA

Knjiga 16

ZBORNİK RADOVA
U ČAST
AKADEMIKA CVJETKA RIHTMANA



Redakcioni odbor:

BORIVOJ ČOVIĆ, MIROSLAVA FULANOVIĆ-SOŠIĆ i VLADO MILOŠEVIĆ

Glavni urednik:

BORIVOJ ČOVIĆ,

dopisni član Akademije nauka i umjetnosti
Bosne i Hercegovine

SARAJEVO

1986.

ANDRIJANA GOJKOVIĆ (Beograd)

O RASPROSTRANJENOSTI TERMINA ZA NARODNE MUZIČKE INSTRUMENTE

Imajući u vidu da terminološko proučavanje narodnih muzičkih instrumenata predstavlja jednu od važnih karika u kompleksnom proučavanju muzičkih instrumenata uopšte i znajući da u našoj zemlji postoje mnogobrojni i različiti lokalni i pokrajinski nazivi za pojedine instrumente, bilo je poučno obratiti pažnju na rasprostranjenost termina za narodne muzičke instrumente u okviru SR Srbije¹.

Proučavanjem rasprostranjenosti termina za narodne muzičke instrumente na teritoriji SR Srbije došlo se do saznanja koja mogu biti od koristi u jednom sveobuhvatnom proučavanju narodnih muzičkih instrumenata u zemlji. U potvrdu toga uzmimo samo dva primera: *sviralu-jedinku* i *trubu*.

Svirala-jedinka je najrasprostranjenija labijalna svirala sa brijdom u našoj zemlji, a posebno u Srbiji, te za nju postoje mnogobrojni pokrajinski i lokalni nazivi (*svirala, frula, duduk, sviraja, žveglica, šaltva, ćurlik, ćurlikalica, svrdonica* itd.). Uprkos tom bogatstvu naziva i činjenici da se u nekim krajevima za sviralu istovremeno upotrebljava i po nekoliko naziva, ipak se može — bar što se tiče teritorije SR Srbije — zapaziti izvesna skoncentrisanost i predominacija pojedinih termina prema većim geografskim sredinama. Bez svake je sumnje da su u Srbiji najrasprostranjeniji nazivi svirala i frula. Oni se sreću svuda. Ali, i pored toga, znamo da je *frula, frulica, vrula, vrulica* naziv koji je karakterističan za Vojvodinu; *svirala, sviralica, svirajka, sviraljčica, sviralče, sviraljče, sviraljka, svirka* i sl. za centralnu i zapadnu Srbiju; *duduk, duduče, dudučik* i sl. preovlađuje u istočnoj i jugoistočnoj Srbiji; *fluer, flujer* i sl. u istočnoj Srbiji; *fyel, fyll, full, fulla, fulle, fulli, floere* i sl. na Kosovu.

¹ U tu svrhu može dobro da posluži građa *Etnološkog atlasa Jugoslavije*, kojim su obuhvaćeni svi regioni naše zemlje, pa i SR Srbije.

Naziv *frula* upućuje nas na rumunsku reč *fluer*, koja se u istočnoj Srbiji održala među vlaškim stanovništvom, pa je u tom regionu nastanjenom srpskim i vlaškim živiljem u upotrebi kao naziv za sviralu-jedinku. Prema Skoku, *frula* je balkanska reč grčkog porekla i leksički ostatak iz jezika srednjovekovih Vlaha². *Floere*, albanski termin za sviralu-jedinku na Kosovu, takođe je rumunskog porekla, baš kao i reč *fluira*, koja na oincarskom označava sviralu-jedinku³. U Vukovom Rječniku zapisan je izraz *frula* sa upućivanjem da se objašnjenje potraži pod svirala⁴, dok Rječnik JAZU navodi *frula* (i izvedenice) samo prema Kuhačevim delima⁵. Na osnovu svedočenja samoga Kuhača, naziv *frula* se ne može naći u našim stanim spisima⁶. Reči *frula* nema ni u Rečniku crkvenoslovenskog jezika, već se navodi samo reč *svirjel*⁷. Bez svake je sumnje da termin *frula* tek u novije vreme prodire u naš jezik. To što kao prastari balkanski termin nije i ranije preuzet od vlaških pastira s kojima je naš živalj bio kroz vekove u direktnom dodiru, na svoj nam način govori o tome da su Sloveni sa sviralom mogli već i doći na Balkansko poluostrvo, te da je od starosedelaca nisu preuzeli ni kao instrument ni kao termin. Možda najrečitije to potvrđuje i činjenica što na Kosovu albansko stanovništvo za sviralu-jedinku upotrebljava nazive *full*, *fyel*, *fulli*, *fulla*, *fulle*, *floere* i sl. dok srpsko stanovništvo istovremeno za isti instrument ima naziv *duduk*.

Što se tiče reči *duduk*, smatra se da je taj naziv balkanski turcizam i da potiče od turske reči *düdüük*, odnosno još dalje od persijske reči *tutak*. U istočnoj i jugoistočnoj Srbiji i na Kosovu taj se termin upotrebljava za sviralu-jedinku. Zanimljivo je da se područje rasprostranjenosti naziva *duduk* za sviralu-jedinku poklapa sa područjem rasprostranjenja staroštokavskog dijalekta. Međutim, izvan toga područja, na primer u Sremu, pod rečju *duduk* podrazumeva se dečja sviralica sa udarnim jezičkom odnosno jednocevna sviralica od trske ili bazgovine s udarnim jezičkom na idioglotnom pisku. U vezi sa terminom *düdüük* treba podsetiti da se mnogobrojni evroazijski termini slični ovom nazivu odnose na razne vrste duvačkih instrumenata iz porodice labijalnih svirala i svirala sa udarnim jezičkom⁸.

Za drugi će nam primer poslužiti *truba*, u Srbiji rasprostranjen narodni muzički instrument. Truba je, bilo da je od kore drveta ili od metala, sve do danas u upotrebi i za nju u narodu postoje mnogobrojni i različiti nazivi.

² Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knj. I, Zagreb 1971, str. 533, s. v. *frula*.

³ *Ibidem*.

⁴ Vuk Stef. Karadžić, *Srpski rječnik*, Beč 1852, str. 797, s. v. *frula*.

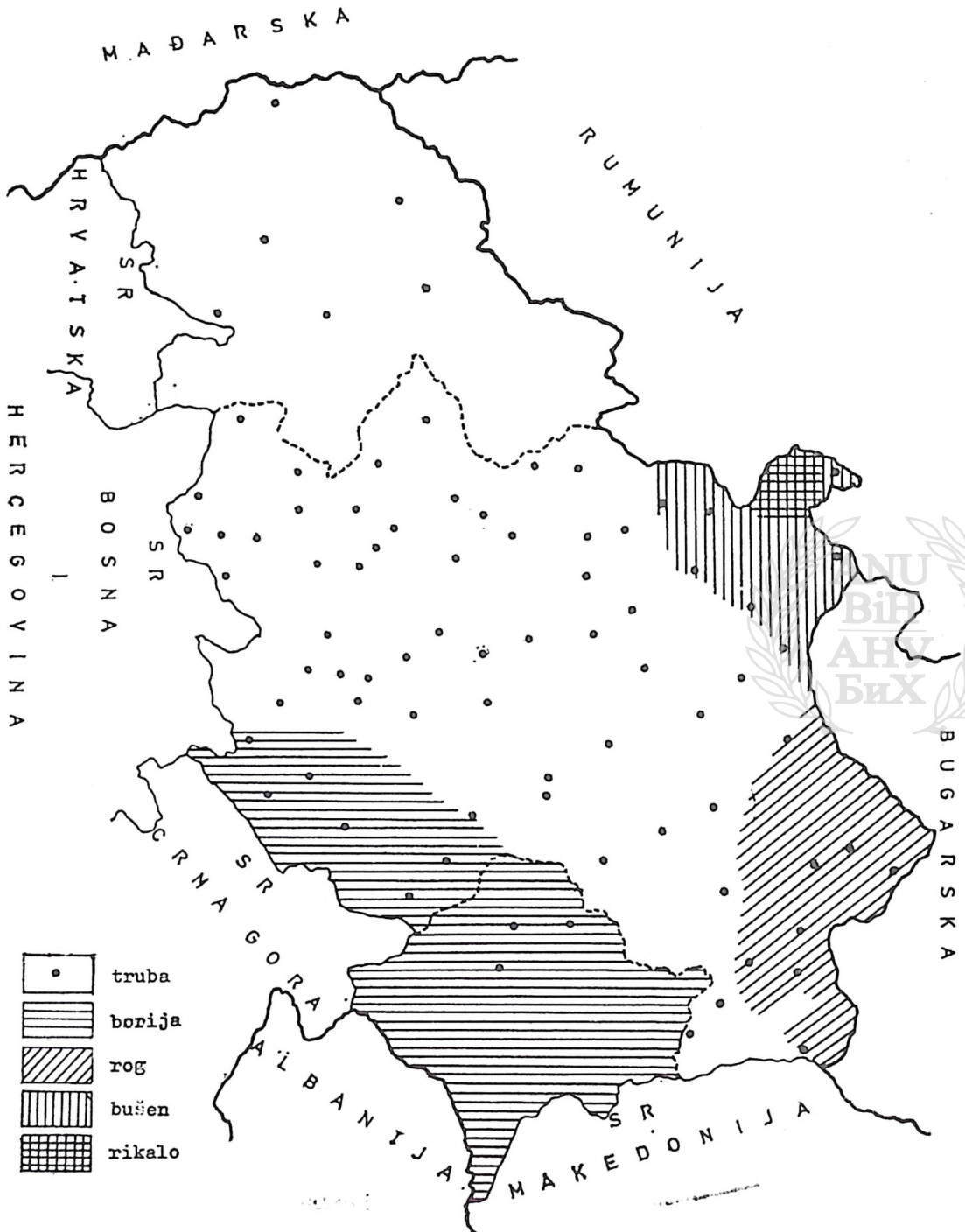
⁵ *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU*, dio III, Zagreb 1887—1891, str. 75, s. v. *frula*.

⁶ Fr. S. Kuhač, *Prilog za poviest glazbe južnoslavenske*, Rad JAZU, knj. XLI, Zagreb 1877, str. 42—28.

⁷ Sava Petković, *Rečnik crkvenoslovenskog jezika*, Sremski Karlovci 1935.

⁸ *Tutak* — svirala, persijski; *tutik* — svirala, kurdski, tatarski, turkomanski; *duduk* — svirala, bugarski; *duduk* — gajde, Dagestan, SSSR; *duduki* — konična oboa, Gruzija, SSSR; *dudka* — svirala, Rusija; *dudka* — male gajde, poljski; *duda*, pl. *dudy* — gajde, mađarski, poljski, ukrajinski; *dudy* — gajde, češki, poljski; *dude* — gajde, Slavonija; *Dudelsack* — gajde, nemački.

PRILOG 2



Rasprostranjenost pojedinih termina za trubu na teritoriji SR Srbije:

Prateći rasprostranjenost pojedinih naziva za trubu i njihovu lokalizaciju, moglo se uočiti, slično kao i u slučaju svirale-jedinke, da su oni manje-više grupisani prema regionima, uprkos njihovoj velikoj raznovrsnosti i bogatstvu. *Truba, trubica, trubljica, trubeljče, trubičica, trublja* i sl. je naziv koji je tako reći svuda rasprostranjen, ali koji se ipak najviše (čak i kao jedini) sreće u centralnoj i zapadnoj Srbiji; naziv *borija, burija, byrija* i sl. obuhvata jugozapadni deo Srbije i Kosovo; *bušen, bučen, bućim, bušina, busja* i *rikalo, rikal, rikalka* nalazi se u istočnoj Srbiji; rog u jugoistočnoj Srbiji, dok su ostali nazivi (*zuka, taralajka, rovalo* itd.) sporadični i pojavljuju se uz pomenute.

Treba istaći i to da lokalizacija pojedinih termina za trubu, pored ostalog, upućuje i na zaključke o sastavu stanovništva odgovarajućih krajeva. Naziv *borija, burija, byrija* upotrebljava se u jugozapadnom delu Srbije i na Kosovu, gde, osim pravoslavnog življa, ima i muslimanskog stanovništva. Taj se balkanski turcizam odomaćio u pomenutim krajevima, a upotrebljava se i u mnogim delovima Bosne i Hercegovine. Naziv *borija* se odnosi na trubu od kore drveta koja se pravi u proleće, bilo kao dečji ili pastirski instrument, sa svim svojim magijsko-obrednim funkcijama. Termin potiče od turske reči *boru, buru, buri, borghu*, koji ima svoje korene u altajskim jezicima. Kod nas se upotrebljava samo za trubu od kore drveta, dok se u azijskim regionima odnosi i na metalnu trubu⁹. U Turskoj označava i rog i trubu od kore drveta. Možda je potrebno skrenuti pažnju i na činjenicu da je turski *buru* preko severne Afrike dospelo čak do Crne Afrike, gde se kao truba od kore drveta ili drveta pod istim imenom može sresti među nekim narodima Zapadne Afrike¹⁰.

Naziv *bušen, bušim, bušina, bučen* i sl. upotrebljava se jedino u istočnoj Srbiji gde živi srpsko i vlaško stanovništvo. Ime je moglo nastati od latinskog naziva *buccina*, odnosno slično je sa rumunskim nazivom *bucium*. Drugi naziv za isti instrument: *rikalo* nastao je od glagola *rikati*, koji je baltoslovenskog, odnosno sveslavenskog odnosno praslovenskog porekla i onomatopejskog je karaktera zbog specifičnog zvuka samoga instrumenta koji mnogo podseća na životinjsku riku. Rasprostranjenost naziva *rikalo* takođe se poklapa sa područjem starostokavskog narečja. Ovaj naš instrument sličan je odgovarajućim instrumentima u Rumuniji, Poljskoj, Estoniji, Skandinaviji, kao i dobro poznatom *alphornomu*. Tako se ova vrsta instrumenta prostire na velikom prostoru koji obuhvata region Alpa, Karpata, Litvanije, Skandinavije, Pirineja. Prema Sachs-u, ovde se verovatno radi o prastarom indogermanskom zajedničkom predmetu, čiji se prapočetak nalazi možda u pastirskim trubama severnog Hindustana¹¹. S obzirom na noseći ton velike snage, ovi su instrumenti oduvek bili najviše signalni instrumenti sa mnogim magijskim svojstvima. Kao takav bušen je zadržao i kod nas još uvek u praksi svoju magijsko-obrednu funkciju oko običaja stočarskog dela našeg stanovništva istočne Srbije, što

⁹ *Buri, böriya* — Mongolija; *buri* — Indija; *buren* — Mandžurija; *burgy* — Sibir; *buruga* — južna Indija.

¹⁰ *Buru* — Zapadna Afrika, narod Mandingo; *buru* — Sudan, narod Bambara; *buro* — Gana (za rog); *burife* — Zapadna Afrika, narodi Mande, Susu.

¹¹ Curt Sachs, *Reallexikon der Musikinstrumente*, Hildesheim 1964, str. 7.

bi se poklopilo sa tvrdnjama E. Emsheimera da je ovakva pastirska truba »praostatak jedne arhaične pastirske kulture u Evropi«¹².

Naziv *rog* za trubu nastao je u narodu zbog nekih sličnosti ovih dvaju primitivnih instrumenata. Iako se pod nazivom *rog* podrazumeva prvenstveno instrument od životinjskog roga, taj se izraz i u nas često prenosi na primitivnu trubu od kore drveta, ili drveta, zbog njihove velike sličnosti kako u pogledu oblika tako i u pogledu načina proizvođenja zvuka, odnosno akustičkih mogućnosti. Kod nas se to najviše odrazilo u jugoistočnom delu Srbije, gde se naziv *rog* potpuno identifikovao sa nazivom *truba*. Inače, kao što je poznato, termin *rog* nalazimo kod svih slovenskih naroda, i on je baltoslovenskog i praslovenskog porekla.

Iako, prema materijalu, izradi i obliku, metalna truba fabričke izrade pripada jednom daljem stepenu u razvitku trube uopšte, ona se već toliko odomaćila u našem narodu da je postala sastavni deo naše muzičke kulture. Za ovu vrstu trube najviše se upotrebljava naziv *truba*, ali se čuje i *trumbeta*, što je došlo od stranih naziva (*Trompete* — nemački, *trompette* — francuski, *tromba*, *trombetta* — italijanski). Međutim, u narodu je najrasprostranjeniji izraz *truba* (sa svim svojim varijantama) koji je sveslovenskog i praslovenskog porekla i koji je u prasrodstvu sa terminom *trompeta*¹³. U narodu se naziv primenjuje i na metalnu trubu i na trubu od kore drveta.

Sa ova dva primera samo smo nastojali upozoriti na svu složenost terminoloških proučavanja narodnih muzičkih instrumenata da bismo pokušali naznačiti koliko nam takva istraživanja mogu biti od koristi u tim proučavanjima. Bez svake je sumnje da nam semantička proučavanja svedoče o profinjenosti narodnog genija u sadržajno tačnom određivanju svakog pojedinog etnomuzikološkog pojma. Upravo se zato terminološkim proučavanjima često može dosta uspešno odrediti koji je narod, odnosno etnička grupa, kreirao ili razvijao pojedini narodni muzički instrument, odnosno od koga ga je naroda prihvatio i u kome istorijskom razdoblju. Etnomuzikološkom terminologijom ponekad možemo, manje-više uspešno, potkrepljivati postavke o seobama pojedinih naroda. Uzmimo samo kao primer gore navedeni termin *borija*, koji izvorno nalazimo u turkijskim jezicima, a koji je jedno njihovo pleme (Seldžuci) seobom donelo u Malu Aziju i koji je kasnije, posredstvom Otomanske Imperije, dopro sve do zapadne obale Afrike. Međutim, u našem konkretnom slučaju, u donošenju nekih određenih zaključaka zadržaćemo se na teritoriji SR Srbije.

Samo letimičnim pregledom mapa rasprostranjenosti pojedinih naziva za trubu i sviralu-jedinku sami se po sebi nameću zaključci koji govore u prilog zavisnosti navedenih termina od migracija stanovništva, odnosno od trenutnog sastava stanovništva. Naravno, to ne znači da nije bilo i da ne može biti i drugih načina kulturnih uticaja.

¹² E. Emsheimer, *Zur Typologie der schwedischen Holztrompeten*. Studia Instrumentorum Musicae Popularis I, Stockholm 1969, str. 87.

¹³ Petar Skok, *Ibidem*, knj. III, Zagreb 1973, str. 513, s. v. *truba*.

Tako, bez svake sumnje, upotreba termina *bušen* u istočnoj Srbiji govori o vlaškom poreklu jednog dela tamošnjeg stanovništva. Međutim, vrlo je dragocen podatak da se u tom ambijentu mešanog srpsko-vlaškog živilja sačuvao i praslovenski naziv *rikalo*, što zbog izolacije termina na ograničenom području (starostokavskog dijalekta) nesumnjivo ukazuje na činjenicu kontinuiteta slovenskog živilja u tim krajevima od doseljenja do današnjeg dana.

Možda je najinteresantniji slučaj sa terminom *duduk*, koji se na Kosovu upotrebljava za sviralu-jedinku među srpskim narodom, dok Albanoi za taj instrument najčešće upotrebljavaju reči *fyel*, *full*, *fulle*, *fulli* i sl. Naša reč *duduk* svakako vodi poreklo od turskog termina *düdüik*, te se s pravom smatra da je srpsko stanovništvo na Kosovu preuzelo termin *duduk* od Turaka. Međutim, imajući u vidu da su Turci termin *düdüik* preuzeli iz persijskog (*tutak*), a da su slovenski narodi rečju *dude* najčešće nazivali *gajde*, to jest aerofoni narodni muzički instrument s jednostrukim udarnim jezičkom i mešinom, može se postaviti pitanje nije li možda termin *duduk*, koji je, istina, došao posredstvom osmanlijskih osvajača preko Male Azije, lako prihvaćen upravo zato što su Sloveni mnogo ranije, vrlo verovatno baš iz persijskog, preko pontskih puteva širenja kulturnih uticaja, prihvatili termin *dude*. Tako su se na tlu Srbije iz jednog kulturnog polazišta, ali preko dva pravca kretanja (jedan preko Ponta i Karpata, a drugi preko Male Azije i Balkana) srela dva talasa kulturnih uticaja i tako zatvorila krug. Ova hipoteza dobija na snazi ako se zna da i istočna Srbija upotrebljava termin *duduk* za sviralu-jedinku, a da se u Slavoniji terminom *dude* označava vrsta gajdi.

Vrlo je zanimljivo istodobno postojanje dva naziva za sviralu-jedinku, i to jednog kod slovenskog, a drugog kod neslovenskog živilja: *duduk* i *fyel* na Kosovu, odnosno *duduk* i *fluer* u istočnoj Srbiji. To na svoj način potvrđuje poznatu istorijsku činjenicu o romanskim uticajima na Balkanu koji su se održali preko ilirsko-tračko-dačkih kulturnih survivala sve do današnjih dana.

Termin *svirala*, koji preovlađuje u centralnoj i zapadnoj Srbiji, neosporno je slovenski i praslovenski i dominantan je u tom delu Srbije. To na svoj način govori o relativno isključivo slovenskom stanovništvu, koje je u davnoj ili bližoj prošlosti naseljavalo te krajeve. Zanimljivo je da u tim istim krajevima gde preovlađuje termin *svirala* za sviralu-jedinku istodobno preovlađuje i termin *truba* za trubu od kore drveta i za metalnu trubu. To nas ne mora čuditi kada se zna da je termin *truba* slovenskog i praslovenskog porekla.

Ovde, svakako, treba upozoriti i na uočeni podatak da na području rasprostiranja starostokavskog dijalekta za sviralu-jedinku preovlađuje naziv *duduk* kod slovenskog stanovništva, a za trubu od kore drveta čuje se i naziv *rikalo* (istina na vrlo ograničenom području), što nije slučaj sa stanovništvom neslovenskog porekla.

Na kraju valja reći i to da se pri izučavanju terminologije narodnih muzičkih instrumenata dolazi do spoznaje o istančanom smislu naroda za davanje adekvatnih naziva. To upućuje na zaključak da je svaki narod onaj muzički instrument koji je sam, u bližoj ili daljoj

prošlosti, stvorio, vrlo izdiferencirano i u duhu svoga jezika i nazvao. Osim toga, narod vrlo tačno primenjuje odgovarajuće nazive čak i za varijante pojedinih instrumenata. Tako, na primer, kada se u narodu upotrebi reč *borija* ili *bušen*, to je onda u pitanju samo truba od kore drveta a ne neka druga truba, i to *borija* — samo kratka truba, a *bušen* — samo duga truba. Time se samo potvrđuje semantička čistoća narodnog izražavanja. Zato se sa sigurnošću može pretpostaviti da je svaki muzički instrument za koji narod nema sopstveni naziv, u duhu svoga jezika, morao biti preuzet od nekog drugog naroda ne samo kao termin već i kao muzički instrument. I, upravo su zato terminološka istraživanja vrlo dragocena za određivanje rasprostranjenosti narodnih muzičkih instrumenata. Ali, ne samo u tu svrhu nego često i za proučavanje migracija stanovništva, kulturnih uticaja, preuzimanja, porekla itd. Svakako, sve to uz logičku pretpostavku stručnog i vrlo opreznog pristupa izučavanju materije, a da se i ne govori o potrebi odličnog poznavanja samih narodnih muzičkih instrumenata u organološkom pogledu.

SUMMARY

ON TERMINOLOGICAL SPREAD OF FOLK MUSIC INSTRUMENTS

Studying the terminological spread of folk music instruments on the territory of the Socialist Republic of Serbia, the author has showed on the example of *svirala* and *truba* the importance of such a research work for the complex study of musical instruments in general.

